

УДК 343.13

А. В. Кочура

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДОКУМЕНТІВ

Розглянуто поняття, класифікацію та значення кримінально-процесуальних документів. Подано характеристику кожної з виділених класифікаційних груп кримінально-процесуальних документів.

Стан розвитку сучасного суспільства вимагає, щоб результати кожного виду діяльності мали відповідне закріплення, зовнішнє вираження. Ця вимога у повній мірі є справедливою і для сфери кримінального судочинства, де обов'язковому документуванню підлягають не лише результати кримінально-процесуальної діяльності її суб'єктів, а й хід здійснення ними процесуальних дій. А тому вивчення питань, пов'язаних із підготовкою та застосуванням кримінально-процесуальних документів, має особливе значення як для науки, так і для практичної діяльності правоохоронних органів.

Слід зазначити, що визначенню поняття, класифікації процесуальних документів у науці кримінального процесу приділялась увага таких вчених, як О. М. Бандурка, С. В. Бородін, А. П. Гуляєв, О. М. Ларін, О. Р. Михайленко, В. Т. Томін та ін. Однак, різноманітність процесуальних дій та рішень, що можуть проводитись і прийматись під час кримінально-процесуального провадження, обумовлюють різноманітність кримінально-процесуальних документів, які можуть складатись у кримінальній справі. Тому існує необхідність конкретизувати сутність кримінально-процесуальних документів, що сприятиме їх ефективному науковому дослідженню. Задля цього з позицій науково-практичного узагальнення у цій статті ставимо завдання зробити спробу розкрити сутність і значення кримінально-процесуальних документів, а також запропонувати їх науково обґрунтовану класифікацію.

Отже, документи використовуються у всіх сферах суспільного життя, а тому вимоги, що ставляться як до їх зовнішньої форми, так і до їх змісту, різняться. Зазначене обумовлює відсутність однозначного визначення поняття документа. Загалом цей термін має латинське походження і в перекладі слово «documentum» означає повчальний приклад, свідчення, доказ [1, с. 276]. В українській мові термін «документ» тлумачиться як: 1) діловий папір, що посвідчує певний юридичний факт, підтверджує право на що-небудь, служить доказом чого-небудь; 2) те, що підтверджує що-небудь [2, с. 314]. Аналогічну інтерпретацію названий термін має і в російській мові [3, с. 121]. Дещо ширший зміст у поняття документа вкладається у сфері діловодства, зокрема А. Б. Фельзер розуміє під ним матеріальний об'єкт з інформацією, закріпленою створеним людиною способом для її передачі у часі та просторі [4, с. 9].

В юридичній науці під документом розуміють «матеріальну форму відображення, поширення, використання і зберігання інформації, яка надає їй юридичної сили» [1, с. 276].

Різноманітними є матеріали самих документів і способи відображення в них інформації. Так, документ може бути виготовлений на папері, тканині, фотоплівці, кінострічці, магнітній стрічці, за допомогою літер, телеграфних та топографічних знаків, креслень, цифр, малюнків, зображень, а також іншими способами, що забезпечують однозначне розуміння змісту документа тим колом осіб, для якого він призначений [5]. Сучасний стан розвитку науки та техніки дозволяє значно розширити зазначений перелік матеріалів документів, способів відображення в них інформації, що полегшує роботу із самими документами, сприйняття та обробку інформації, яка в них міститься. Зокрема, можна визначити специфічний вид документів – це коли інформація міститься в так званому електронному вигляді [6, с. 61].

Серед усієї кількості різноманітних документів самостійне місце займають документи, що мають юридичне значення, які є актами застосування права, способом засвідчення чи викладення юридичних фактів. Тому ці документи мають назву юридичних. Особливим різновидом юридичних документів є процесуальні документи, що складаються відповідними суб'єктами у сфері кримінального судочинства. Але документування у кримінальному процесі не можна зводити лише до суто технічних операцій з оформлення проведених процесуальних дій або прийнятих рішень. Відповідно до вимог чинного законодавства доказами у кримінальній справі можуть виступати лише такі фактичні дані, які одержано не тільки у встановленому законом порядку, а й належним чином зафіксовано у відповідних документах. Таким чином, лише «правильно оформлені процесуальні документи і процесуальна форма в цілому забезпечують встановлення істини у справі, сприяють зміцненню режиму законності, захисту прав і свобод громадян» [7, с. 11].

Слід зазначити, що сам термін «кримінально-процесуальний документ» використовується у кримінальному процесі у двох значеннях: у широкому та вузькому. У широкому значенні терміном «процесуальні документи» охоплюють усі документи, що складаються у зв'язку із провадженням у кримінальній справі та в його рамках [8, с. 3]. У цьому значенні до процесуальних документів належать не лише постанови відповідних уповноважених органів, протоколи про проведення різних процесуальних дій, а й додатково різноманітні запити, супровідні листи, повідомлення тощо, які мають значення під час провадження у кримінальній справі для досягнення головної мети кримінального судочинства та слугують гарантією захисту прав і свобод особи, хоча самі по собі такі документи не тягнуть за собою жодних юридичних наслідків.

У вузькому значенні дане поняття охоплює ті документи, які складаються в рамках досудового розслідування, розгляду і вирішення справи, яким за прямою вказівкою закону повинна бути надана

процесуальна форма [9, с. 200]. До них належать, перш за все, протоколи слідчих, судових та інших процесуальних дій, постанови слідчого чи органу дізнання, обвинувальний висновок, вирок та інші процесуальні документи, що відображають факт, зміст і результати виконаних дій, перебіг кримінального процесу в цілому. Ці документи повинні відповідати ряду процесуальних та інших вимог, зокрема: вони повинні бути складені уповноваженими особами в рамках провадження у кримінальній справі; вони повинні мати встановлену законом форму; у процесі їх розробки та прийняття мають бути дотримані всі необхідні умови, що забезпечують захист інформації від викривлення, підміни, пошкодження, втрати тощо; факт і зміст таких документів мають бути у встановленому законом порядку засвідчені компетентною особою [10, с. 79].

При цьому кожен із процесуальних документів, що складається під час кримінально-процесуального провадження, має відповідати не лише певним встановленим у законі загальним вимогам, а й характеризуватися специфічними рисами, що відображаються в його зовнішній формі та змісті. Ці риси можуть бути покладені в основу класифікації процесуальних документів, що дозволить виділити їх загальні родові групи та конкретні види.

У юридичній науці немає єдиної визнаної та устояної класифікації процесуальних документів. Так, В. Т. Томін поділяє процесуальні документи залежно від їх змісту на: 1) акти, що фіксують перебіг і результати процесуальних діяльності (протоколи); 2) акти, що закріплюють рішення компетентних учасників кримінального судочинства (постанови) та 3) інші документи (наприклад, доручення, вказівки тощо) [8, с. 4]. А. П. Гуляєв пропонує поділяти процесуальні документи на певні групи залежно від їх юридичної природи та призначення на: 1) протоколи слідчих та інших процесуальних дій; 2) документи, що виражають (фіксують, засвідчують) рішення, які приймаються процесуальними органами; 3) письмові повідомлення, що направляються компетентними органами учасникам процесу чи іншим особам, у тому числі юридичним, про прийняття ними рішень чи про виконання яких-небудь дій; 4) обвинувальний висновок [11, с. 5].

Взагалі вважається, що кожна з наведених точок зору на класифікацію кримінально-процесуальних документів має право на існування, оскільки у їх основу покладені дещо різні підходи до вирішення досліджуваного питання. З урахуванням цього, жодне з висловлених тверджень не можна вважати необґрунтованим, а тим більше помилковим. Разом із тим, враховуючи мету даної статті, серед усього різноманіття документів, що можуть складатися під час провадження у кримінальній справі, можна виокремити саме такі їх родові групи, які у своїх рамках можуть об'єднати всю їх значну кількість. Таким чином, кримінально-процесуальні документи слід класифікувати на: 1) документи, що фіксують перебіг і результати проведення процесуальних дій; 2) документи, що втілюють відповідні процесуальні рішення; 3) інші процесуальні

документи, що складаються під час кримінально-процесуального провадження. Для з'ясування особливостей процесуальних документів, вимог, у відповідності з якими вони складаються, доцільно дати коротку характеристику кожної із зазначених груп.

Отже, перша з названих груп кримінально-процесуальних документів включає в себе усі протоколи слідчих, судових та інших процесуальних дій та охоплює достатньо велику їх кількість. У науці кримінального процесу під протоколами розуміють письмові акти та додатки до них, що складаються особою, яка проводить дізнання, слідчим, прокурором, судом під час провадження слідчих та судових дій [12, с. 673]. Виходячи з даного визначення, можна зробити висновок про те, що у поняття «протокол» вкладається достатньо широке значення, але воно не відображає усіх істотних ознак, якими характеризується ця група процесуальних документів. Не вносить ясності у вказане питання і визначення поняття протоколу, запропоноване законодавцем. Відповідно до п. 20 ст. 32 Кримінально-процесуального кодексу України (далі – КПК України) протоколом визнається документ про проведення слідчих і судових дій, про їх зміст і наслідки. Хоча чинний КПК України передбачає складання протоколів зовсім різних за своїм змістом і функціональним призначенням, у зв'язку з чим нерівнозначною є роль, яку вони виконують у кримінальному судочинстві. Так, в одних протоколах фіксуються: конкретні фактичні дані, за допомогою яких встановлюються обставини, що підлягають доказуванню в кримінальній справі, які отримуються в результаті проведення слідчих дій, зміст цих дій та встановлена законом процедура їх проведення. Іншими словами, це протоколи слідчих дій відповідно до їх законодавчого визначення. Однак окрім зазначених протоколів до цієї класифікаційної групи процесуальних документів слід відносити і протоколи, які складаються під час проведення багатьох інших процесуальних дій (але не слідчих). Дані протоколи також відображають зміст і результати проведення процесуальних дій, але, на відміну від протоколів слідчих дій, вони не виконують функції закріплення доказової інформації, а радше виконують роль документів, що засвідчують умови та дотримання правил і порядку проведення процесуальних дій. Цей вид протоколів є важливою гарантією дотримання прав та свобод особи і до нього відносяться зокрема такі з них: протокол про вручення копії постанови про порушення кримінальної справи; протокол про затримання особи, яка підозрюється у вчиненні злочину; протокол ознайомлення підозрюваного (обвинуваченого) з постановою про призначення експертизи тощо. Також самостійний вид становлять протоколи розпорядчих і судових засідань суду, під якими розуміють процесуальні документи, в яких секретар розпорядчого чи судового засідання описує весь перебіг засідання з моменту його відкриття і до закриття [13, с. 17]. Важливе значення при цьому має протокол судового засідання, що є єдиним документом, у якому фіксується весь хід та результати судового розгляду кримінальної справи,

відображаються всі обставини судового слідства і дебати, клопотання учасників процесу, заходи щодо забезпечення встановлення істини, захисту прав і свобод учасників процесу [14, с. 17]. До того ж, слід відзначити і протоколи, які складаються уповноваженими органами за результатами проведення оперативно-розшукових заходів. Ці протоколи, судячи зі змісту ч. 2 ст. 65 КПК України, також є кримінально-процесуальними документами, а отже, їх слід відносити до цієї класифікаційної групи. У протоколах про проведення оперативно-розшукових заходів, як правило, відображено зміст, порядок проведення цих заходів. Ці протоколи є важливим джерелом доказової інформації у кримінальному процесі.

Таким чином, з урахуванням викладеного протокол можна визначити як документ, складений у встановленому законом порядку про проведення слідчих, судових та інших процесуальних дій, а також оперативно-розшукових заходів, у якому відображається зміст, порядок проведення та наслідки зазначених дій.

Необхідно також додати, що означена різноманітність протоколів, які можуть складатись у кримінальному провадженні, обумовила наявність їх різних класифікацій у науці кримінального процесу. Зокрема, О. М. Ларін запропонував залежно від характеру протоколів, що складаються на стадії досудового розслідування, виокремлювати: 1) протоколи, в яких фіксуються слідчі дії, направлені на збирання доказів; 2) протоколи, що засвідчують реалізацію відповідних процесуальних гарантій [15, с. 60]. Однак більш повною є класифікація протоколів, що складаються на даній стадії процесу, розроблена С. В. Бородіним, який ділить їх на три групи: 1) протоколи, що є формою юридичного закріплення таких джерел доказів, як свідчення підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідка (протоколи допитів, очних ставок); 2) протоколи, які є самостійними джерелами доказів (протоколи оглядів, обшуку, виїмки тощо); 3) протоколи, що фіксують виконання тієї чи іншої вимоги КПК [16, с. 8]. Загалом, незалежно від того, яке функціональне призначення мають ті чи інші протоколи під час провадження у кримінальній справі, всі вони, складені відповідно до вимог чинного законодавства, без будь-яких порушень, є важливими гарантіями забезпечення прав і свобод особи.

Наступну, другу групу кримінально-процесуальних документів складають ті з них, в яких втілюються (фіксуються) рішення уповноважених органів чи посадових осіб. Ці рішення мають форму постанов, ухвал, вироків і подань, тобто мають певну документальну фіксацію на папері. Однак слід зауважити, що в окремих випадках, які стосуються прийняття усних рішень, їх форма може мати інше зовнішнє вираження, наприклад, у інших процесуальних документах, таких як повістка, в якій втілюється рішення слідчого про виклик свідка на допит; вказівки, в яких фіксується рішення прокурора про необхідність проведення слідчих дій по кримінальній справі; запит, в якому втілюється рішення слідчого про необхідність отримання

додаткової інформації від установи, підприємства чи організації та ін. Прийняття подібного роду рішень обмежується встановленими законом випадками, що у свою чергу в жодному разі не свідчать про їх непотрібність, а навпаки, демонструє їх унікальність і правоту своєрідність. На жаль, у рамках даної роботи неможливо детально розглянути всі випадки прийняття подібних рішень під час провадження по кримінальній справі, тому слід зупинитися на дослідженні таких видів рішень, втілення яких зовні має особливу процесуальну форму з чітко визначеною індивідуальною назвою.

Отже, у процесі провадження може виникати достатньо велика кількість різноманітних правових ситуацій, стосовно яких виникає необхідність прийняття відповідних процесуальних рішень. При цьому закон не містить жодного переліку назв кримінально-процесуальних документів, у яких можуть викладатися прийняті уповноваженими органами (посадовими особами) рішення. Однак, у ст. 32 КПК України термін «рішення» використовується для роз'яснення таких термінів, як «вирок» (п. 12), «ухвала» (п. 13) та «постанова» (п. 14). Деякі науковці відносять до цієї класифікаційної групи також обвинувальний висновок, зокрема Н. В. Глинська, Ю. В. Манаєв. Це твердження є дещо спірним. Дійсно, в обвинувальному висновку оформлюється певне рішення слідчого, але воно не є рішенням про винність особи, а лише про направлення кримінальної справи прокурору для подальшої передачі її до суду [8, с. 16]. Цей документ є особливим, а саме підсумковим, у ньому підбиваються підсумки досудового розслідування, викладається сутність справи, формулюється обвинувачення, пред'явлене особі, а також містяться дані про саму особу обвинуваченого. Однак визнання вини тут відбувається лише на рівні обвинувачення і не більше [7, с. 26]. Питання ж про винність чи невинність особи у вчиненні інкримінованого їй злочину вирішується лише судом, шляхом постановлення обвинувального чи виправдувального вироку. Саме вирок є одним із найважливіших рішень, що приймається судом першої інстанції, він є кримінально-процесуальним документом виняткового значення. Набуваючи законної сили, вирок отримує силу закону і є обов'язковим для всіх підприємств, установ, організацій та осіб на всій території України. Хоча вирок суду може підлягати апеляційному та касаційному оскарженню у встановленому законом порядку та у визначені строки.

Обов'язковими до виконання є й інші рішення, що виносяться у формі ухвал, причому під такими розуміють усі рішення, крім вироку, які виніс суд першої, апеляційної та касаційної інстанції в судових засіданнях у колегіальному складі (п. 13 ст. 32 КПК України). У цьому виді кримінально-процесуальних документів обгрунтовується та фіксується владне волевиявлення суду з різних процесуальних питань, яке приймається в колегіальному складі, що відрізняє його від постанов, якими є рішення органу дзнання, слідчого, прокурора, а також рішення, які виніс суддя одноособово чи колегіально апеляційний суд

(п. 14 ст. 32 КПК України). Законом встановлюються певні загальні вимоги до процесуальної форми та до змісту постанов. Так, зокрема, у КПК України є норми, які встановлюють правову регламентацію: постанови про порушення кримінальної справи (ч. 1 ст. 98 КПК України), постанови про притягнення як обвинуваченого (ст. 132 КПК України) тощо.

Рішення, які приймаються уповноваженими органами, втілюються не лише у формі постанов, а тому слід звернути особливу увагу на подання про вжиття заходів для усунення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину. Цей процесуальний акт відповідно до ст. 23¹ КПК України вноситься органом дізнання, слідчим та прокурором, але він не містить у собі якихось рішень, що безпосередньо стосуються питань обвинувачення. Цей документ за своїм характером має профілактичну спрямованість, у ньому уповноважені органи (посадові особи) викладають і доводять до відома відповідних осіб та організацій свої висновки про причини та умови, що сприяли вчиненню злочину, а також про заходи, які необхідно вжити для їх усунення. І хоча орган (чи посадова особа), що направляє подання у порядку, передбаченому ст. 23¹ КПК України, не вирішує питання про стягнення, яке повинно бути накладене на особу, винну у створенні таких причин та умов, разом з тим, він контролює виконання направленого ним подання, а у разі залишення його без розгляду зобов'язаний вжити заходи, передбачені ст. 254–257 Кодексу України про адміністративні правопорушення (ст. 23¹ КПК України).

Насамкінець відзначимо, що незалежно від того, якою процесуальною формою наділяють рішення, прийняті уповноваженими органами чи посадовими особами, вони повинні бути, в першу чергу, обґрунтованими, вмотивованими та законними.

І, нарешті, третю класифікаційну групу складають усі інші процесуальні документи. До неї слід відносити обвинувальний висновок як особливий вид процесуальних документів, а також різного роду повідомлення, супровідні листи, що направляються органами досудового розслідування і суду учасникам кримінального процесу або іншим особам з питань прийнятих рішень чи виконання яких-небудь процесуальних дій. Окрім цього, до цієї класифікаційної групи процесуальних документів належать різного роду клопотання та заяви з приводу різноманітних процесуальних питань, що можуть направлятися учасниками кримінального процесу органу дізнання, слідчому, прокурору та суду. Подібне виділення зазначених процесуальних документів у окрему групу обумовлене тим, що з одного боку ці документи мають, умовно кажучи, певний допоміжний характер стосовно документів перших двох груп, але з іншого боку вони є важливою гарантією забезпечення реалізації прав і законних інтересів осіб.

Таким чином, встановивши загальні особливості кожної з виділених груп процесуальних документів, слід зробити висновок, що незважаючи на назву, яку вони носять, їх зміст, функціональне призначення, усі вони виконують важливу роль у рамках криміналь-

ного судочинства, а саме – вони виступають важливим компонентом процесуальної форми, оскільки письмові процесуальні документи є її матеріалізованою частиною і містять відповіді на правові питання, що виникають під час кримінально-процесуального провадження.

У той же час наші висновки щодо порушення питань не є остаточною і підлягають окремому дослідженню або науковому висновленню.

Список літератури: 1. Юридична енциклопедія : в 6 т. – Т. 2: Д-Й / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. – К.: Укр. енцикл., 1999. – 744 с. 2. Великий тлумачний словник сучасної української мови: (з дод., допов. та CD) / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел.]. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с. 3. Ожегов С. И. Словарь русского языка : Ок. 53 000 слов / С. И. Ожегов ; под. общ. ред. проф. Л. И. Скворцова. – 24-е изд., испр. – М. : ООО «Издательство «Оникс» ; ООО «Издательство «Мир и образование», 2007. – 640 с. 4. Фельзер А. Б. Делопроизводство: справоч. пособие. – 3-е изд., стер. / А. Б. Фельзер, М. А. Миссерман. – К. : Вища школа, 1988. – 319 с. 5. Дорохов В. Я. Понятие документа в советском праве [Электронный ресурс] / В. Я. Дорохов // Известия вузов. Правоведение. – 1982. – № 2. – С. 53–60. – Режим доступа: <http://www.law.edu.ru/magazine/article.asp?magID=5&magNum=2&magYear=1982&articleID=186661>. 6. Лисенко В. Проблеми отримання та використання у доказовому процесі інформації, що міститься в електронному вигляді на магнітних носіях (за матеріалами діяльності податкової міліції) / В. Лисенко // Вісник прокуратури. – 2007. – № 4. – С. 61–69. 7. Михайленко О. Р. Складання процесуальних актів у кримінальних справах : навч. посіб. – 2-е вид., доповн. / О. Р. Михайленко. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 256 с. 8. Томин В. Т. Процессуальные документы, сроки и судебные издержки в уголовном судопроизводстве / В. Т. Томин, Р. Х. Якупов, В. А. Дунин. – Омск : Омск. Высш. шк. милиции, 1973. – 50 с. 9. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса : в 2 т. – Т. 1 / М. С. Строгович. – М. : Наука, 1968. – 470 с. 10. Зеленецкий В. С. Технология восстановления (реконструкции) утраченных уголовных дел / В. С. Зеленецкий, В. Ю. Кузьмина. – Харьков : Вост.-регион. центр гуманит.-образоват. иниц-в, 2002. – 236 с. 11. Гуляев А. П. Процессуальные документы и сроки : лекція / А. П. Гуляев. – М. : Изд-во Акад. МВД РФ, 1992. – 18 с. 12. Теория доказательств в советском уголовном процессе / под ред. Н. В. Жогина. – М. : Юрид. лит., 1973. – 736 с. 13. Альшевский Т. В. Образцы судебных документов по уголовным делам / Т. В. Альшевский. – М. : Юрид. лит., 1976. – 192 с. 14. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України : підручник / В. М. Тертишник. – 5-е вид., доповн. і переробл. – К. : А.С.К., 2007. – 848 с. 15. Ларин А. М. Работа следователя с доказательствами / А. М. Ларин. – М. : Юрид. лит., 1966. – 156 с. 16. Процессуальные акты предварительного расследования / под ред. С. В. Бородина. – М. : Юрид. лит., 1991. – 239 с.

Надійшла до редколегії 20.01.2012

Рассмотрены понятие, классификация и значение уголовно-процессуальных документов. Осуществлена характеристика каждой из выделенных классификационных групп уголовно-процессуальных документов.

The definition of the criminal-procedural documents, their classification and meaning are considered. The characteristics of each classification group of the criminal-procedural documents are given.